

ВІДРОДЖЕННЯ НАРОДОЗНАВСТВА СЛОБІДСЬКОЇ УКРАЇНИ

Муравський шлях – 97: Матеріали комплексної фольклорно-етнографічної експедиції / Упор. Красиков М., Олійник Н., Осадча В., Семенова М. – Харків, 1998.–360 с.

Почесне місце в історії української науки належить харківському осередку народознавства, славному іменами Г. Квітки-Основ'яненка, І. Срезневського, А. Метлинського, І. Манжури, О. Потебні, П. Іванова, В. Іванова, М. Сумцова, Д. Багалія та ін. Його плідна діяльність розпочалась у перші десятиріччя XIX ст. Останніми значними досягненнями харківської народознавчої школи можна вважати появу у 1918 р. узагальнюючої історико-етнографічної монографії професора М. Сумцова “Слобожане” й ініційовану ним активну експедиційно-пошукову роботу Музею Слобідської України, що тривала протягом 1920–27 рр. Далі були роки масових репресій і терору, у кривавому вирі яких загубилося багато цікавих наукових проєктів, було зліквідовано чимало унікальних дослідницьких центрів, знищено ціле покоління свідомої української інтелігенції. Згідно з настановчими документами партії більшовиків у СРСР утверджувалися інтернаціоналізм, пролетарська солідарність та “дружба народів”, а насправді відбувався процес свідомої дискредитації моральних і духовних цінностей народу, політика стирання національних відмінностей і примусової русифікації.

Специфіка географічного розташування Слобожанщини на кордоні України з Росією і змішаний етнічний склад місцевого населення зробили цю територію зручним полігоном щодо напрацювання імперських технологій денаціоналізації й формування “ нової історичної спільності – радянського народу”. Процес русифікації тут йшов дуже швидкими темпами, про що переконливо свідчать дані переписів населення. Тільки за період із 1959 по 1989 роки частка україномовного населення в Харківській області зменшилася на 11,34 %.

Але, незважаючи на тиск багатьох ентропійних факторів і обставин, які згубно впливали на долю українського села у XX ст., сьогодні ще передчасно говорити про остаточне руйнування фольклорного середовища й генетично пов'язаного з ним пласту традиційно-побутової культури. У багатьох регіонах України, зокрема й на Слобожанщині, вони продовжують функціонувати не лише як компоненти історичної пам'яті, а й як цілком реальна складова сучасної культури і побуту. Це переконливо підтвердили матеріали комплексної фольклорно-етнографічної експедиції “Муравський шлях-97”, маршрут якої проліг через села Богодухівського, Валківського, Краснокутського та Нововодолазького районів Харківської області. Наслідки проведеного тут дослідження, безперечно, заслуговують пильної уваги й аналізу.

Поставивши собі за мету відтворити більш-менш повну картину життя й світобачення слобожанського селянина, харківські науковці безпосередньо “в полі” зібрали дуже різноманітну й цінну інформацію. Добірку відкриває великий розділ етнографічних даних, що характеризують річне коло свят. Починаючи від Стрітення – свята на межі зими і весни, подається детальний опис найзначніших віх аграрно-побутового календаря: Масляна, Явдохи, Великий піст, Середохрестя..., завершуючи Новим роком, Різдом і Хрещенням. Кожна з цих подій має свої яскраві етнокультурні особливості, що виявляються у звичаях, обрядах, символах-атрибутах, прикметах, ворожіннях, віруваннях, піснях тощо. Багато що у слобожанських календарних традиціях і фольклорі належить до загальноукраїнського фонду, але особливий інтерес становлять прикмети регіональної і локальної своєрідності. Впадає в око, зокрема, більш розвинена, ніж в інших місцевостях, ритуалістика Масляної-Колодія, розмаїття обрядового печива, пов'язаного зі святом “40 святих”, стійке збереження архаїчного шару купальських обрядових ігор та атрибутів тощо. Знання народного календаря допомагає прояснити зміст багатьох повір'їв, які побутували ще донедавна. Казали, наприклад, що на Вознесіння “Бога підсажують”. Це пов'язано з апокрифічною легендою, згідно з якою шість тижнів після Великодня Христос нібито ходить по землі, а потім підіймається на небеса, куди його треба “підсадити”. Саме тому колективна трапеза на Вознесіння в народі жартиливо визначалася як “підсажування Бога на небо” (с. 23).

Найбільший розділ добірки присвячений описові слобожанського весілля. Упорядники

витратили чимало енергії і магнітної плівки, щоб реконструювати узагальнено-умовний інваріант весільного ритуалу з розпливчатими хронологічними параметрами, але не спромоглися записати повного варіанту реально побаченого весілля 90-х років. Звичайно, обраний спосіб подачі фольклорно-етнографічного матеріалу досить репрезентований і має безперечну наукову цінність. Але не можна не пошкодувати за тим, що нинішні народознавці все частіше відмовляються від практики своїх попередників, які досліджували реалії традиційного життя і побуту шляхом безпосереднього спостереження, а не через “другі” і “треті” руки. Такий метод часто виправдовують різними “об’єктивними” причинами, але факт лишається фактом: вибірюючи “крихти архаїки” у пам’яті старожилів, ми дуже мало помічаємо і реєструємо те, що діється на наших очах і що згодом будуть змушені реконструювати вже наші наступники.

Опис родинно-побутових обрядів і звичаїв у рецензованій праці систематизований за циклами людського життя – “від колиски до могили” і включає, крім згаданого вже весілля, матеріали про вагітність, пологи, народина, хрестини, звичаї кумування, перших пострижин, “розв’язування розуму” тощо. Так само детально подається і поховальна ритуалістика: прикмети, що віщують смерть, похорон, поминки, обереги від покійника та ін.

Матеріальній культурі Слобожанщини присвячені наступні підрозділи: “Оселя, хата, її будівництво”, “Хатне життя”, “Повсякденні страви та напої”, “Виготовлення тканин та одяг”. Зібраний фактаж не лише фіксує технологію і номінацію виробничих процесів, а й розкриває глибинні основи народного світогляду. Так, спів під час толоки – колективного мазання глиною хати, за повір’ями, не лише полегшував роботу жінок, а й впливав на майбутнє життя її господарів: “Це тепер перестали співати, а раніше, мазка поки не кончиться, співають. І по тому й судили: о, весела хата буде – весь день співали! А там щось сумна хата буде – майже, майже не співали” (С. 195).

Допитливий читач знайде у збірнику “Муравський шлях-97” цінні відомості про народну медицину, звичаєве право, ігри та розваги, господарську магію і демонологію слобожан. Представлені тут і різні фольклорні жанри: пісні, історичні перекази, легенди, повір’я, прикмети, загадки, дитячі примовки і забавлянки. На особливу увагу в цьому розділі заслуговують матеріали про народну топоніміку, які пояснюють походження багатьох назв на географічній карті Харківщини: сіл, хуторів, ярів, криниць, лісів, ставів тощо. Зокрема, топонім “Муравський шлях” походить або від татарського імені Мурафа, або від трави – мурави. Колись він брав свій початок від Бахчисараю в Криму і проходив через усю територію Південної і Слобідської України до кордону з Московською державою. Цим шляхом у XVI–XVII ст. кримські та ногайські татари здійснювали свої грабіжницькі напади, а пізніше ним возили сіль та рибу від Чорного та Азовського морів чумаки. Сьогодні Муравський шлях у багатьох місцях розораний і невидимий, але він існує у пам’яті народу.

Важливою структурною частиною збірника є додатки з нотацією записаних календарних і весільних пісень, а також оригінальні малюнки-реконструкції, що відтворюють весільні хліби та інші обрядові атрибути.

“Муравський шлях-97” – значна подія у вітчизняній етнографії і фольклористиці. Перед нами не просто купа сирих фактів, зібраних в експедиціях, а серйозне і кваліфіковане дослідження, що представляє значний пласт народної культури. Позитивно оцінюючи це видання, вважаємо за потрібне висловити й ряд зауважень, що торкаються питання методики і методології збирацької роботи.

Якщо географічна паспортизація матеріалів даної праці чітка і зрозуміла, то їхня хронологічна прив’язка здебільшого визначена дуже туманно. Намагаючись підняти найглибші пласти пам’яті своїх інформаторів, найстарші з яких народилися на початку минулого століття, упорядники не зуміли співвіднести цю інформацію з конкретним літописом життя народу. Тому з описів річного кола свят чи весілля, а це стосується й інших фрагментів народної культури, нерідко важко зрозуміти, про який час, власне, йде мова: XIX ст., передреволюційне десятиріччя, період колективізації, повоєнні роки чи наша доба? У такій редакції народна пам’ять постає як щось аморфне, позаісторичне, аполітичне. Знаючи, як боляче соціально-політичні фактори минулого позначилися на долі українського селянства, важко повірити в таку індіферентність народної пам’яті. Скоріше, тут йдеться про недоліки наукового інструментарію під час опитування: ми часто чуємо те, що хочемо почути, а не те, що відбувалось насправді. Тому бажано

було б подати у додатку до збірки питальник або програму, за якими працювали укладачі.

Недооцінка історичного тла проглядає і в тому, що подані матеріали “замовчують” драматичні колізії зіткнення сільських і міських стереотипів культури, релігійного і атеїстичного світобачення, патріархальної і сучасної моделі життя. Важко зрозуміти, чому в описові річного кола свят Слобожанщини ХХ ст. зовсім не фігурує “червоний” або радянський календар свят, нічого не сказано про те, як він “накладався”, “боровся”, “уживався” чи “не уживався” з традиційним церковно-побутовим календарем. Хіба ці колізії ніяк не відбилися в народній пам’яті і не складають яскраву прикмету нашого минулого і сьогодення?

І, нарешті, необхідною передумовою проведення масштабних фольклорно-етнографічних обстежень великих територій, особливо в зоні міжетнічної взаємодії, має бути вивчення етнічного складу населення. Здається, що упорядники не звернули на цю обставину належної уваги.

Наші закиди аж ніяк не применшують вагомого доробку нової генерації харківських етнографів і фольклористів. Велика їх заслуга в тому, що вони відродили традиції народознавчих студій на Слобожанщині і надали їм чіткого наукового спрямування. Назва рецензованого збірника – “Муравський шлях-97” зобов’язує. Сподіваємось побачити продовження цієї серії: Муравський шлях 2000, 2003, 2005...

У кінцевому результаті ці випуски сприятимуть підготовці давно вже очікуваної історико-етнографічної монографії “Слобожанщина” з циклу сучасних досліджень етнічних регіонів України.

м. Київ

1 Див.: Скрипник Г.А. Етнографічні музеї України. – К., 1989. – С.156.